

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМЕНІ
ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кафедра спортивного туризму

Скабара Р.М.

Історія зародження і етапи розвитку країнознавства

Лекція з навчальної дисципліни

„ТУРИСТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО”

Для студентів спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа

(спеціалізація «Готельно-ресторанна справа»)

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри спортивного туризму
„ ” 201 р. протокол №
Зав.каф _____ Кухтій А.О.

1. Зародження країнознавства. Стародавній період (Піфей, Страбон, Птоломей).
2. Середньовічний період (ал-Хорезмі, Ібн Гордадбег, Марко Поло, С. Мюнстер, Б. Вареніус, А-Ф Бюшинг).
3. Новий і новітній періоди в історії країнознавства.
4. Українське країнознавство.

1. Зародження країнознавства

Стародавній період: Піфей, Страбон – "батько" географічного країнознавства, Птоломей. Середньовічний період: ал-Хорезмі, Ібн Гордадбег, Марко Поло, С. Мюнстер, Б. Вареніус, А-Ф Бюшинг. Новий період: О. Гумбольдт, К. Ріттер, Елізе Реклю ("Найновіша всезагальна географія"), Ф. Ріхтгофен, П. Семенов-Тянь-Шанський, Д. Анучин, А. Філіпсон, А. Геттнер, В. Семенов-Тянь-Шанський ("Россия. Полное географическое описание нашего отечества"), Л. Берг. Новітній період: В. Анучин, радянське країнознавство.

Першопочатки українського країнознавства. Географічно-країнознавчі відомості у "Літописі руському". Вчені, що внесли значний вклад у розвиток українського країнознавства: В. Григорович-Барський, П. Кеппен, Г. Величко, С. Рудницький, Г. Танфільєв, П. Тутковський, В. Кубійович, К. Воблий, О. Степанів, О. Діброва. Сучасні українські вчені-країнознавці, їх основні праці.

Піфей – один з найперших великих мандрівників Землі, чиє ім'я збереглося для нащадків. У березні 325 року д.н.е., саме у той час, коли військо Олександра Македонського завойовувало Індію, з міста Масалія (Марсель) відпили два п'ятидесятивесельних корабля. Експедицію очолював грецький вчений і мореплавець Піфей (Пітеас). Організували експедицію торговці з Масалії, які хотіли знайти країни, де є олово і бурштин. У тому, що такі країни є, і що вони є на півночі, ніхто сумніву не мав, бо товари звідти доходили до греків через треті руки. Але купцям крупного античного порту хотілося мати цей товар з перших рук і по дешевше.

Греки під керівництвом Піфея вийшли з Середземного моря в Атлантичний океан (Атлантичне море) і плили вздовж берегів Європи на північ. Як вони вважали, найнебезпечнішим буде досягнути і пройти Гібралтарську протоку (Геркулесові стовпи). На той протоку контролювали карфагеняни, які спалювали всі чужі кораблі, що хотіли вийти в океан. Карфаген (Туніс) – фінікійці (Ліван) – південь Африки. Перші вийшли в відкритий океан у шостому столітті до нашої ери – Ганнон – 60 кораблів. Плавали і на північ. В 450 році д.н.е. фінікійці досягли берегів Англії, побували на півострові Корнуелл і почали

розробляти там олов'яні родовища. Але про ці плавання дослідники дізналися значно пізніше.

Гібралтар Піфей пройшов уночі і в шторм, обігули Іспанію і Португалію, дійшли до витоку Луари (місто Карбілон), до півострова Бретань, до півострова Корнуел. Олово відправив у Карбілон і ріками у Массалію, як це робили кельти. Кінцева точка подорожі – країна Туле – Тронхеймс-фьорд – західний беріг Норвегії. Від тамтешніх мешканців Піфей дізнався, що північніше розташовані землі, де влітку сонце взагалі не заходить, а взимку зовсім не з'являється. Там, розповіли йому, лежить зкований льодом океан... Далі – східні береги Британії до германських племен, які добували бурштин, який вони продавали кельтам. Сучасники не знали про подорожі Піфея. Вони були в архівах Масалії. Записки його знайшли через 300 років. На них посилається історик Пліній. Їх критикує Страбон через 300 років.

Засновником країнознавства вважаємо давньогрецького історика і географа Страбона. Він є автором “Географії” у 17 книгах, яка є підсумком усіх географічних знань античності, і “Історичних записок”, які до нашого часу не збереглися. Страбон народився в 63 році до нашої ери (помер приблизно – 25 рік нашої ери) в Амасії, що розташована в ста кілометрах від південного берега Чорного моря, на дорозі, що веде до Середземномор'я. Саме тут, після острова Крит, поселилися батьки Страбона. Про свого батька письменник нічого не повідомляє. Детально розповідаючи про родину з боку матері, Страбон тим самим намагається підкреслити своє шляхетне походження. Значний вплив на формування майбутнього географа мали праці засновника філософської школи стоїків Зенон, що жив за два століття до Страбона.

Природа не наділила його талантом письменника, здатністю до оригінального мислення, проте його сила у скрупульозності, вмінні збирати і узагальнювати факти, всебічній освіченості – у тому, що тепер називаємо енциклопедичністю. Страбон мав на меті детально розповісти про всі частини відомого на той час «кола земель». До цього він готувався все життя: багато подорожував, віддаючи перевагу власним враженням.

В час Страбона римляни будували прекрасні дороги. Вони довгий час планувалися, їх вкривали гравієм чи вимощували. Головна магістраль вела з Британії через усю Європу в Іллірію (на Балканах), потім у Малу Азію, Сирію – до Індійського океану. Інша дорога шла з Кадіса через Піренеї, Галлію і Юрські гори до Віндобони (Відня). 90 тисяч кілометрів головних і 150-200 тисяч кілометрів другорядних доріг – це те, що римляни залишили у спадок середньовічній Європі і Візантії.

Туризм став у час Страбона звичною і навіть модною справою. Своєрідні туристичні бюро надавали бажаючим подорожувати вказівники, довідники. Географічні карти малювали переважно на стінах, одна з таких карт досі прикрашає стіну римського палацу. Похідні ж довідники іноді мали досі несподівану форму – наприклад, срібної посудини, прикрашеної

маршрутом з Гадеса (Кадіс, південь Іспанії) до Риму з вказанням усіх проміжних станцій і відстанню між ними.

Не відомо, чи сім чудес світу були метою мандрівок і чи вони входили у спеціальний маршрут. Але окремі «чудеса» намагалися побачити переважно усі. І Страбон тут не є виключенням. Як вважають, в час, коли жив Страбон, знали що таких чудес є справді сім. Вперше так їх назвали ще у III столітті до нашої ери. Страбон розповів своїм сучасникам про п'ять споруд, які називали чудом світу. Садів у Вавілоні в той час вже не існувало. Статуя Зевса Олімпійського, яку Фідій створив в 30-х роках V ст. д.н.е., Страбон чудом світу не вважав, як і храм Артеміди Ефеської, і Фароський маяк, який бачив на власні очі. Він лише повідомляє, що мис острова Фарос – це скала, яку омиває море; на ній розташована дивна за своєю архітектурою багатоповерхова башта з білого мармуру. Башту цю подарував Сострат з Кніда, товариш царів, заради спасіння мореплавців, як стверджує надпис. Більше Страбон розповідає про Артемісіон – храм Артеміди у Ефесі, перерахувавши, ким, як і на за чий кошти будувалась ця святиня, і лише похапцем згадавши імена архітекторів і сумної пам'яті Герострата.

Як вважають, Страбон не прагнув писати про загальновідомі речі, особливо, якщо цей опис не був пов'язаний з географічними завданнями. Страбон кілька разів бував у Єгипті. За його описом Александрії і зараз можна скласти докладний план міста. У Мемфісі – найдавнішій столиці Єгипту – Страбон згадує про свідків його історії – піраміди, а пізніше переключаче увагу на священного бика Апіса, який за єгипетськими віруваннями вважався втіленням бога Пта. Поблизу Мемфіса, біля Меррідового озера на той час розташовувалась дивна будова, створена у 19-ому столітті до нашої ери фараоном Аменемхетом III. З усіх дослідників, що писали про цей лабіринт, Страбон – єдиний, який розкрив політичний зміст цього загадкового палацу. Гігантський лабіринт символізував увесь Єгипет, об'єднаний владою фараона, яка зв'язує народ і державу в єдине ціле.

Страбон обійшов і об'їздив Каппадокію і Фрігію (в малій Азії), побував в горах Тавра і у підніжжя Кавказу, на берегах Іонії (в Ефесі), на Кікладських островах, у Корінфі. Сімнадцята книга «Географії» більше нагадує щоденний туриста, ніж науковий твір. Вона вміщує подробиці, яких немає більше у жодного античного автора. Найцікавіші і найправдивіші частини праці Страбона – ті, які написані ним як очевидцем.

Разом з Александром Гумбрльдом Кар Ріттер є основоположником порівняльного методу в географії. Вивчав взаємозв'язки і

взаємозалежності між природою і людиною на окремих територіях, а тому він стояв при формуванні комплексного підходу у географічній науці, надаючи перевагу регіональним, а не галузевим дослідженням. Ввів власне термін землезнання Erdkunde.

Французька школа відома багатьма іменами. Найвизначнішими серед них були у новітній період Елізе Реклю, Поль Відаль де ля Блаш і Жан Брюн. Елізе Реклю (1830-1905) – блискучий географ-країнознавець, автор і редактор видань “Земля і люди. Загальна географія (19 т., 1898-1901) та “Людина і земля” (6 т., 1906-1909). Він був добре знайомий з українським вченим Михайлом Драгомановим, який написав до сьомого тому “Землі і людей” на прохання Елізе Реклю розділ про Україну. Знаменитий вислів Елізе Реклю щодо зв'язків географії з історією: *географія стосовно до людини є нічим іншим, як історія у просторі, так само як історія є географією у часі.*

НОВІТНІЙ ПЕРІОД. Новітній період почався з другої половини дев'ятнадцятого століття. Його можна розділити на такі три часові відрізки:

- 1) з середини 70-х років дев'ятнадцятого століття до Першої світової війни;
- 2) міжвоєнний;
- 3) після Другої світової війни і до нашого часу.

4. Українське країнознавство

Час до Першої світової війни характеризувався формуванням української національної географії і країнознавства. До найвідоміших діячів того часу належать академік **Степан Рудницький**, **Павло Тутковський**, **фізико-географ Дмитро Анучін**, **Володимир Кубійович**, **Костянтин Воблий**, **Олена Степанів** та багато інших. Перша на території України кафедра географії з'явилась у 1882 році на чолі з професором Антонієм Реманом у Львівському університеті. Першим українцем – доктором географії став Григорій Величко у 1889 р.

Павло Тутковський є автором підручника із загального землезнавства та однієї з перших схем природного районування України. На рубежі 19-20 ст. професор Київського університету Павло Тутковський дав перші правильні реконструкції природи українського Полісся (загальні риси клімату, руху атмосфери, географічна зональність України). Він опублікував понад 600 наукових праць. З географічних робіт 20-40 рр. зазначимо такі, як “Природна районізація України” (1922 р.), “Словечано-Овруцький кряж та узбережжя ріки Словечини” (1923 р.), “Краєвиди України в зв'язку з природою та людністю” (1924 р.), “Загальне землезнавство” (1927 р.), “До питання про вік поверхів лісу та похованих ґрунтів України” (1931 р.) та ін. Впраці “Краєвиди України...” чи не

вперше П.Тутковський розглядає взаємозалежність рельєфу, ґрунтів, гідрології, клімату у тісному взаємозв'язку з господарською діяльністю.

В 1897 р. професор Одеського університету **Григорій Танфільєв** опублікував працю “Фізико-географічні області Європейської Росії”, у якій вперше визначив природні зони Руської рівнини. Спираючись на ґрунтово-геологічний підхід, він уточнив межу північної нечорноземної (лісової) і південної чорноземної (степової) областей, провівши її вздовж лінії Житомир-Київ і далі до Рязані. Згодом цю межу підтвердили детальні наукові дослідження.

Особливе місце у становленні та розвитку української географії належить Степану Рудницькому. Визначний український географ **Степан Рудницький** – учень географа Альфреда Пенка та історика Михайла Грушевського. Він був членом кількох європейських географічних товариств та Академій наук. Діапазон знань і діяльності С.Рудницького дуже широкий. Він є визнаним авторитетом і в геоморфології, і в демогеографії, і в політичній географії, і в картографії, і в методиці викладання географії. Він поєднував у собі риси вдумливого педагога і талановитого організатора освіти й науки.

С.Рудницький пройшов шлях від учителя гімназії, доцента, професора університету до академіка, керівника одного з провідних науково-дослідних інститутів Академії Наук. В 1908-1918 рр. він працював на кафедрі географії Львівського університету. Викладання на кафедрі велось українською мовою. В період 1914-1915 рр. С.Рудницький – військовий географ при австрійському генеральному штабі, а в 1920-1921 рр. – професор економічної географії Академії зовнішньої торгівлі Чехословаччини. С.Рудницький був одним з організаторів і професорів Українського вільного університету у Празі (1921-1926 рр.) і водночас працівником Географічного інституту ім. М.Драгоманова, чеського і німецького університетів. Степан Рудницький активно вів польові дослідження, зокрема у Карпатах. В 1924 р. він був учасником першого міжнародного з'їзду географів та етнографів у Празі і виголосив доповідь з географії Закарпаття. У 1926 р. на запрошення уряду України С.Рудницький переїхав до Харкова, де працював професором в геодезичному й землеустрійному інституті, а також керівником секції географії і картографії науково-дослідної кафедри географії й антропології Харківського інституту народної освіти.

Багато сил присвятив С.Рудницький справі організації Українського науково-дослідного інституту географії і картографії, директором якого працював з жовтня 1927 р. до березня 1933 р. Водночас він був головним редактором географічної частини “Української радянської енциклопедії”.

У роки репресій Степана Рудницького виключили з Академії Наук, зняли з усіх посад і заарештували. Загинув у 1937 р. Але навіть у жорстоких умовах таборів С.Рудницький не полишав наукову роботу. В ув'язненні він написав майже 342 с. книги “Геоніомія”, 1200 с. з малюнками і кресленнями книги “Ендогенна динаміка земної кори”.

Більша частина цієї праці була знищена, а доля решти ще не встановлена. Були репресовані і більшість спіробітників, а сам інститут в 1934 р. переведено до Києва, де він прояснував до 1937 р.

С.Рудницький – засновник української національної школи географії, української національної географії. Він обґрунтував об'єкт дослідження географії, досліджував Україну в межах етнічної української території, став основоположником політичної географії України, розробив наукові основи краєзнавства і шкільної географії. Степан Рудницький – один з видатних українських картографів. Йому належить авторство першої фізичної карти України в масштабі 1:1000000 (1918 р.) та інших карт, які були основними документами про Україну на міжнародних конференціях у Парижі й Женеві з мирного врегулювання у Європі після Першої світової війни.

Після арешту академіка С.Рудницького і розгрому Інституту географії і картографії у Харкові (1933 р.) гідним проводирем української географії і картографії стає Володимир Кубійович. Його картографічна діяльність здійснювалась у складних суспільних і видавничих умовах. Він не міг розраховувати на підтримку держави. Усі картографічні твори вченого можна розділити на дві групи: атласи і карти. Вони є науково-довідковими і виконані на рівні тодішньої європейської та світової географічної і картографічної науки та практики.

Найвидатнішим твором Володимира Кубійовича у ділянці картографії є “Атлас України й сумежних країв”, виданий у 1937 р. у Львові. Мета видання “Атласу...” – “подати своїм і чужинецьким користувачам відомості про життя на всіх українських землях без огляду на політичні кордони”. Структурно “Атлас...” складається з двох частин. Перша – текстова, друга – картографічна і статистично-графічна. У першій розкриваються джерела, на яких побудований атлас. Друга – це система карт, діаграм, графіків, схем. Вона має шість розділів: 1) Природа, 2) Людність, 3) Сільське господарство, 4) Інші галузі господарки, 5) Різне, 6) Українські землі в Польщі. Центральним в “Атласі...” є розділ “Людність”, який включає 36 карт. Це велика серія карт переважно мірилом 1:5000000, які висвітлюють детальну демографічну ситуацію в Україні (народжуваність, смертність, природний приріст населення, його розподіл за статтю, динаміку людності), густоту його по території, міграції населення, урбанізацію. З усіх 36 карт 12 присвячено географічним особливостям розміщення українців. Назвемо ці карти: Національності (2 карти), Українці, Густота українців, Відносні надвишки і недобори українців, Українці в Азії, Українці в світі (4 карти), Участь української людності в імміграції, Українські говори. Автором більшості карт розділу є В.Кубійович.

До цього часу світ мало знає про В.Кубійовича як вченого-географа, демографа і картографа. Він відомий передусім як енциклопедист, організатор і головний редактор “Енциклопедії Українознавства”, що вийшла на Заході українською і англійською мовами. Енциклопедія

Українознавства вважається найбільшим досягненням української науки в діаспорі. Тепер вона стала великим надбанням усього українського народу. Видання енциклопедії свідчить про зрілість нації, її самоусвідомлення як частини людства, його історії і культури.